

JOXE TELLETXEA

BIZITZA (1891-1963)

José Jerónimo Telletxea Sarratea, "Joxe xistu", Juan Bautistaren eta Frantxiskaren semea eta Zigako Zuraurre(Zigaurre) auzoko Indartetxipia etxean sortu zen 1891 urteko urriaren 16an. Joxe 1917ko apirilaren 17an ezkondu zen Patrizia Arroabarrena Arregi berroetarrarekin eta Berroetan bizi izan ziren 1924 urte artio. Urte honetan Erratzura joan ziren bizitzera , Joxe Telletxea izendatu baitzuten Erratzuko damuñe(danbolina)ofiziala eta 1939 urte artio bizi izan ziren herri honetan; Erratzun etxe batzuetan bizi izan ziren, Iñarbilen Auzako bordara joan ziren bizitzera, Ertzuinera, Garatxipira,Karakotxera eta bertze bakarren etxe batera ere. Zazpi ume izan zituzten elkarrekin: Patxi (Fco), Maria Nikolasa, Bizente, Antonio, Fermin, Mariano eta Jose Maria (urte bat bete gabe hil zena). Joxe 1940 urte artio Erratzuko danbolin (txistulari) ofiziala izan zen, Erreterira bizitzera joan baitziren senar-emazte aintzineko urtean baino 1942 urtean han galdu zuen emaztea Joxek . Hau 1945 urte inguruan Baztanera itzuli zen Arraiotzera hain zuzen, eta hemen María Guadalupe Arozena Urrutiarekin ezkondu zen bigarrenez eta Arraiotzen bizi izan ziren (ZEIN ETXEAN)eta hantxe hil zen 1963ko ilbeltzaren 12an(txistu arialdi baten ondotik?)

IKASKUNTZA

Joxe Zigako Pablo Goldarazena apezarekin musika ikasten hasi zen ttikitan, gero Emiliano Apezetxea Erratzuko organista zenarekin jarraiki bazen ere bere ikasketetan.

Zipriano Iribarren "Xamar"(1850-1930) txistularen gandik mutildantzaren doinu gehienak ziztuarekin jotzen ikasi zituen Joxek. "Xamar" hau, Elizondarra sortez , Arizkungo Peralats(Berrotalats) auzoko Xamarrenea etxean, Erratzu eta Arizkungo muga aldean, bizi izan zen eta Erratzuko txistularia izan zen. Aunitzetan Xamarrek jotzen zuen Juan Felix Urrutia(1862-1962) Erratzuko txistulariarekin batera Erratzun berean.

Joxek mutil gaztea zelarik ikasi zuen Eztai doinua edo Eztai soinua Joxe Angel Dorremotzengandik, hau (1845-1907) zenbait urtez Almandozko txistularia izana , eta elkar-jendakiak ziren biek Olazararen erranetara. Joxe Angelen aita, Manuel Dorremotz (1811-1891), Erratzuko Dorremotzeko bordan sortua, danbolin edo txistulari aipatua izan zen bere garaian. Manuelen aita, , ere ttunttuneroa omen zen.

DANBOLINA-dantza erakuslea

Arestian aipatu den bezala, Erratzuko danbolin ofiziala egin zen 1924 garren urtean 1939 urte artio alta Erratzun herriko bestetan eta iñautetan txistua jotzen jarraiki zen bertze hainbertze urtez eta gehiago. 40 eko eta 50 hamarkadetan ere txistua jotzera joaten zen Joxe. Erreterira joan zelarik bizitzera, iganderoko txistu joaldiak utzi zituen Joxek eta Maurixio Elizalde bete zuen Joxeren hutsunea. Maurizio hasmenta batez 1940 urtetik 1948 urte artioko igandetan Erratzuko ttunttuneari jotzen aritu zen. Gero pasatu zen arizkunera eta 1950 garren urtean Arizkungo txistularia ofiziala izendatu zuten.

Joxek berpiztu, indartu zituen ikasitako mutildantzak, herriko gazteriari dantzan erakutsiz eta plazan ageriz. Oraindik ere, 50 urte zendu zenetik bete direlarik, agure eta atso Eratzuar batzuk gogoratzen dute Joxe damuin zaharra.

Berroetan ere maiz jotzen zuen herriko bestetan eta Zigan ere. Arraiozko danbolina izan zen ere 1945 urtetik 1963 artio eta lan aipagarria egin zuen herri honetan mutildantzak erakutsiz. Bere mutildantza ikasleen artean, Arraiozen aritua, Valentin Barragan dugu, mutildantzari zaletua baztango dantzak maiz erakusten aritu zena Lekarozen, Elizondon eta Oronoz-Mugairin batez ere.

KLARINETE ERREKINTO JOLEA

Joxek klarinete "errekintoa" ere jotzen zuen plazetan, igandetako eta besta-eguneko arratsaldetan, ttunttunaren tenorean. Arratsalde hauetan txistu eta ttunttunarekin jotzeko erreperioria izaten zen: mutil-dantzak, Soka-dantza, jotak (gaur egun fandangoak deitzen dugunak) eta porrusaldak. Iñauterietan sagar-dantza, mozorro-dantza, biribilketak, josteta-dantzak...)

Errekintoarekin berriz batez ere JOTA edo fandangoak eta porrusaldak (kontradanzak), jotak (esaldi irregularrekin) negurri apal batian, jota-vals (jotzen ziren bai baino dantza-loturik egin gabe jota barnean, debekatuta baitzagon dantza lotuan aritzea Joxeren -erratzuko txistulari ofiziala zen- garaietan), baita gaita dantza edo muxike deitzen ziren doinuak etabar. Joxerekin batera Raimundo Elizalde(), bere klarinetearekin Erratzuko plazan aritzen zen aldika, gaita-dantza eta bertze dantzarako piezaxkak jotzen.. Raimundo hau, Antonio Elizalde txistulari famatuaren anaie zen eta honek ere errekintoa jotzen zuen batez ere Arizkunen.

Deigarria da XIX garren mendeko azken laurdenean sorturiko Baztandar ttunttunero batzuk, klarinetea (errekinto deitzen zaiona eta mi bemol tonalitatean afinatua dena) jotzen hastea. Danbolin hauetako batzuk behinik behin, igandetako ttunttunean xistua eta ttunttuna utzi, klarinetea hartu eta atabalariarekin batera herriko plazan berean soinua jotzen jarraikitzen ziren, gaita-dantza (Muxike), jotak, porrusaldak eta bertze piezak batzuk joaz; Iñautetan ere mozorro ateraldietan jotzen zen, baita gaur egun ere, Arizkunen behinik behin.

Igandetako ttunttunean klarinetearen jotze ohitura hori noizkoa den ez dugu zehazten ahal baino uste dugu XX mendeko 20 garren hamarkadan hasi izanen zela Arizkunen eta Erratzun BEHINIK BEHIN. Agian Elizondon jada urte batzuk lehenago hasiko zen. Arizkuno 1935 urteko Iñautetan Antonio Elizaldek ageri da errekintoarekin. *Klarinetearen aztarnak baziren Baztanen XIX menderen akaballatik, Lekarozko kolegioko bandan erabiltzen baitzen behinik behin. Beranduago ere, hogeigarren mendeko hasmentatik klarinetea Elizondoko Bandan ere erabiltzen zen.*

Azken karlisten guerra ondoko garaian sorturiko danbolin klarinete joleak, hauek izan ziren: Antonio Olondriz (1881-1952) Elizondoko danbolina izana, Antonio Elizalde(1884?-1956?)

Arizkungo danbolin aniztarra, Franzisko Olaetxea (1889-1966?) Iruritako danbolina eta Joxe Telletxea (1891-1963) Erratzuko danbolina.

Joxerekin jarraitzen, Zigan muxike edo gaita-dantza errekinotaz jotzen zuelarik, kordionista batek laguntzen zuen. XX mendeko 40 ko eta 50 ko hamarkadetan Joxek Arraiozen ere txistua eta klarineta jotzen ibilki zen.

¿(60, 61, 62 y 63 urtean? Ttuntuna Arraiotzen). ?

Joxerekin batera gehien aritu zen atabalaria Tomas Jaurena (1905-1983) izan zen, batez ere Erratzun eta Arraiozen. Manuel Jaurenarekin (1901-1960) ere noiz behinka jotzen zuen Joxek, Antonio Elizalderekin txistulariekin maiz lagundurik ere.

Joxe Baztango dantzen jakintsua ginuen; Aita Olazaraneke baztandar dantzetan "espezialista" dela, bertzeak bertze, aipatzen du: Olazarán: José de Telletxea, txistulari de Errazu. Especialista en danza baztandarra; pariente de los famosísimos y ya desaparecidos Dorremotz (Manuel y Joxé Angel). Por su medio logré la versión completa de YOIAK, música nupcial de Baztán. TXISTU. Tratado de Flauta Vasca.

Joxerengana jo izan dute ere baztandar danbolinak. Badakigu Antonio Elizalde bere seme Mauriziorekin batean, hau mutil koxkor bat zelarik, Erratzuko Joxeren bizitegira maiz joaten zirela eta elkarrekin egoten zirela, Baztango dantzak eta doinuak mintzagai nagusia izanik.

Santiago Errotaberea Arizkundarra (1915-19??) eta aunitz urtez Azpilkuetako ttuntuneroa izandakoa, Joxerengandik zenbait doinu ikasi zituen: mutildantzak, sokadantza, Amaiurko sagardantza, Erratzun jotzen zen mozorrodantza, e.a. eta Maurixio Elizalderengan ere garrantziko eragina izan zuen Joxek.

Eskual herriko leku aunitzetan bezala Baztanen ere herriko danbolin ofizialek, ziztua eta ttuntuna jotzea ez zuten lan edo ardura bakarrik egiteko. Ttuntuneroek danbolinausiei eta hauen lagunei erakusten zien dantza errituala eta herriko zenbait mutil gazte hurbiltzen zen haien erakusketara.

Baztango danbolinek erakusten zuten dantzen artean, mutil-dantzak, Soka dantza (mutilendako bakarrik) eta sagar-dantza ditugu. Jakina, Danbolin-nagusiek eta hauen lagunek, dantzaren bitartez bete beharreko egingizunak izaten zutela; beren Aurkezpen Ofiziala, herritarren aintzinean eta hauei agurra eginez aunitz urtez izenarekin ezagutzen dugun doinuarekin lagundurik, plazan aurkezten ziren; Danbolin nagusi lagunek danbolin etxeo andre eta hauen lagunak ofizialki aurkezten zuten soka dantzaz. Mutil-dantzan eta Sokadantzan dantzarien lerroen aintzineko eta azkeneko postuak hartzen zuten danbolinausiek eta lagunek eta iñauterietan diru eskearen ardura, sagardantza dantzatzu haiena zen.

Joxe danbolina, damuñe, ttuntuneroa, xulubitaria edo txistularia eta dantza erakusle, maixtrue edo maixua, nahi duzuen bezala, ginuen. Lan ikaragarria egin zuen baztango dantzak ikasten eta erakusten batez ere, gaztetan hasi eta jada bere azken hatsak artio ibilki zen, baita ziztua

jotzen ere. Nekaezinezko erakustuna omen zen, maiz entzun izan den bezala. Joxe, dantzan erakusten ari direnendako eta ziztua jotzen dutenendako eredia da, eredia dugu. Eredua bat Eskual herrian arras edatua zena baino zoritxarrez gaur egun horrelako indarrak ez duena.

Zenbait euskal kulturzale Joxerengana jo zuten ere, berak Baztango zazkien dantza, kanta, bertso eta doinu bilan, heken artean Lekarozko konbentuko fraile folkloristak, hau da Aita Jose Antonio Zulaika, Aita Donostia izenarekin ezagunago dena, bai, eta Aita Hilario Olazaran Lizarrakoa.

Joxe Telletxeari hartutako zenbait doinuak argitaratuak izan dira. Adibidez Euskal eres sorta 1921 garren urtean imprimatutako Aita Donostiaren kantutegian, "Yoiak" Telletxearengandik jasotako txistu doinuak ageri dira. Doinu hoiak berriz ere argitaratuak izan ziren aita Donostiaren Obras Completasen.

(7), 5

Cunc. 1945-1954, 5

~~1398~~ DANTZA (de la escoba)

Moderato

lasterka

bis

DANZAS 1909

1394.- ITSAS-DANTZA

De la escoba
Aniz
(Baztan - N)

Moderato

lasterka

bis

Inf.: José Telletxea, 60 años, natural de Ciga, bistolari de Errazu, avocinado posteriormente en Arráyoiz.
Loc. rec.: Arráyoiz
Fecha: 28 de octubre de 1951
Clas.: danza

Ref.: «Al terminar la faena de hacer la cal, los 6 u 8 que están vaciando la calera toman el caldo (que les traen con mucha frecuencia). Mientras los demás extienden la cal, etc.
«Estos 6 u 8 van por las casas o piezas bailando el itsas-dantza.
«En las casas les dan algo que beber...
«Bailan sólo los que trabajan en el horno vaciándolo.
«Esto hacía Telletxea (bistolari de Errazu) en Aniz... hace unos 50 años». P. Donostia

1931 garren urtean ere Aita Donostiak Urtsuko kantanten bertso batzuk bildu zituen Telletxearengandik eta Obras Completas del P. Donostia, Eusko Ikaskuntzak argitaratua izan ziren.

1951 urteko urrian ere ezkontz-etzaietan ohituraz jotzen den doinua edo airia, "Eztai soinua", bildu zion, musika paperetan idatziz alta Aita Olazaranek 1929 urteko jada bildua zion Joxeri, musika paperetan paratuz. Bi musika transkripzioen artean desberdintasun arin batzuk agertzen dira baino Olazaranena da transmititu izan dena. Alta, zenbait musika esaldien artean baztandar ziztulariek kontuen hartzen duten ixilun batzuk, Olazaranen kopietan ageri ez direnak baina Aita Donostiaren bertsoan berriz bai, nahiz eta kasu guzietan.

1380.- EZTAI-SOÑUA

Almendoz
(Baztan - N)

Inf. : José Tellechea, natural de Ciga, Txistulari de Errazu, avechidado posteriormente en Arraioz. La aprendió de Dorremotz, buntxunero de Almendoz.
 Loc. rec. : Arraioz
 Fecha : 28 de octubre de 1951
 Clas. : danza

Ref. : Variante de la canción "Andre nobia" de Amaitur (NC).

baita erratzuko sagar dantza eta mozorrodantza jaso zizkion ere eta argitaratuak izan ziren arestian aipatutako "Obras Completas", IV garren alean.

1405.- MOZORRO-DANTZA

Erratzu-Errazu
(Baztan - N)

ix-- ki -- li -- sei -- kin, pa -- pi -- lo -- tai --
 - kin; a -- to -- rra za -- rra, ko -- ro -- pi -- lo -- ai --
 - kin. ix -- ki -- li -- sei -- kin, pa -- pi -- lo -- tai --
 - kin; a -- to -- rra za -- rra, ko -- ro -- pi -- lo -- ai -- kin.

Se repite cuantas veces se quiera.

Ixkilaitakin,
 Papiolaitakin:
 Atorra zarra,
 Koropilaitakin.

Inf. : José Tellechea, txistulari de Errazu.
 Loc. rec. : Arraioz
 Fecha : octubre de 1951
 Clas. : danza

Ref. : «Se baila en la plaza, al tiempo de las diversiones del Carnaval, cuando venían los "Mozorros". Luego, para alargar, se baila la "Muti-dantza".
 «Se hizo esta "Mozorro-dantza" hacia 1924, con unas 20 personas, al casarse Martín Geldi (apodo; era chofer).
 Hubo en el pueblo apuesta sobre si se casaba o no.
 «Después de comer salieron a la plaza 20 "mozorros", y bailaron el "Mozorro-dantza". A continuación, el "Muti-dantza".
 Los mozos vestidos de carnaval, la cara tapada con un "sare" (velo)...». P. Donostia

Con alfileres
 y papiotes:
 camisa vieja,
 con nudos.

1406.- SAGAR-DANTZA

Erratzu-Errazu
(Baztan - N)

etc., como en los demás

Inf. : José Tellechea, 60 años, natural de Ciga, txistulari de Errazu, que posteriormente se avechidó en Arraioz, donde, prosiguió ejercitando su profesión.
 Loc. rec. : Arraioz
 Fecha : octubre de 1951
 Clas. : danza

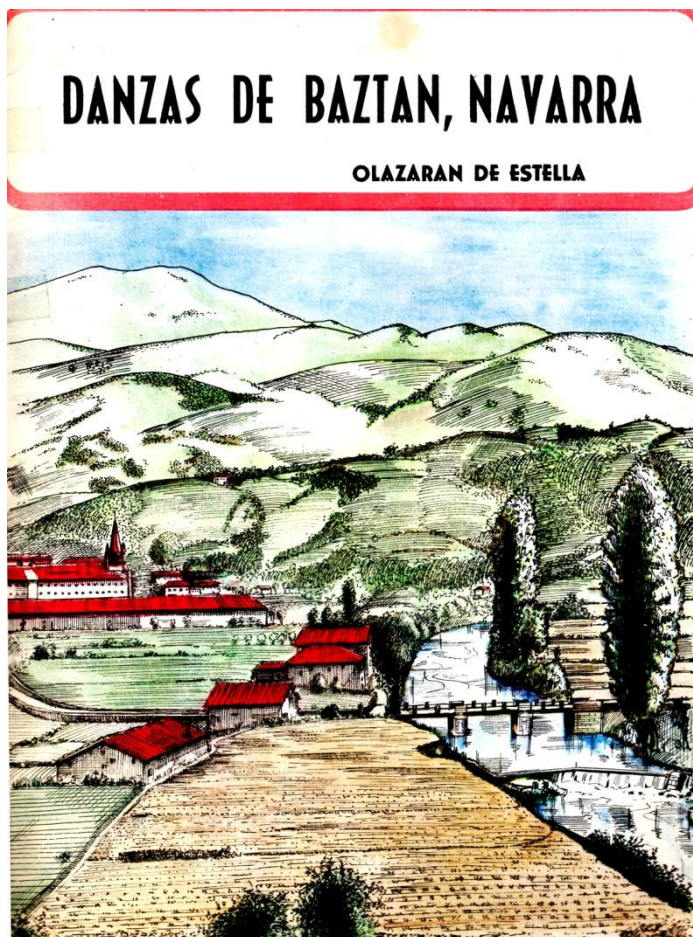
Ref. : «Sagar-dantza (de Errazu).
 «Se hace en Errazu en Carnaval y día siguiente: se llevan una naranja y una manzana, en cada mano.
 «Se sale de la posada y se entra o vuelve a ella. Recorren las casas... y en las puertas de algunas de ellas bailan (Buzigaña, etc.).
 «La Sagar-dantza se hace en la plaza y se entra en la posada.
 «Sagar-dantza: en pasos y vueltas enteras. Al ostalari viejo de Errazu, hace 45 años, Francisco... de la casa "Erriko ostalari".
 La "Sagar-dantza" se hace el 1º y el 2º día y en el 3º no, porque tienen que recorrer los barrios y el pueblo, casa por casa.
 «El 3º día se llama "Dama-eguna", porque los jóvenes van vestidos de mujer, con sayas, canzoncillos...
 «Crea Tellechea que antes se bailaba con una manzana y una pera, porque el 4º día iban a misa mayor y luego comían en la posada los mayordomos y entonces cocían y comían las manzanas». P. Donostia
 Variante del nº 26 y 30 de la colección "Muti-dantzak" (1943) de Baztan (NC).

Bi dantza hauek galdu egin ziren ; Mozorro-dantzaren doinua 1969 urtean bildu zuen Jabier Larralde Santiago Errotaberea (danbolina) eta Veronica Santxotena Arizkungo Bozate auzotarrengandik. Geroztik gaur egun artio Mozorro-dantza entzuten eta dantzatzen da

Arizkungo iñautetan, baino ez txistuz joaz. Klarinete, akordeoia, atabala, zanbonbakin eta abar.. jotzen da. Mozorro-dantza Erratzuko iñautetan ere jotzen da gaur egun; Zorionez mozorro-dantza itzuli da atera zen herritik. Erratzuko sagar-dantza 50 eta 60 harmarkaden mugan nonbait galdu zen eta doinua 198?urtean berreskuratu egin zuten Arizkungo Larraldetar txistulariak. Erratzuko dantzari batzuegandik bildu doinua, musika paperetan paratu, dantza ikasi eta Arizkungo eta Erratzuko gazteei erakutsi. Sagardantzaren doinua argitaratua izan zen Txistulari aldizkarian. (Zenbakia)

Aita Olazan Lizarrakoa ere Joxe Telletxearen gibeletik ibili zen eta hunegandik hartua Soka-antza musika paperetan paratu zuen eta dantza horren zati bat argitaratua izan zen 1927 urtean Olazaranen lehenbiziko " Metodo de Txistu"an.

Joxeri hartutako sokadantza argitaratua izan zen ere, kasu honetan pianorako harmonizazioarekin lagundurik, "Danzas de Baztan, Navarra" musika kuadernoan Olazaranen eskutik 1958?urtean.

1929 urtean Olazaranek ezkontz-eztaietako Eztai-soinua Joxeri hartu eta musika paperetan para tu zuen baita mutildantza gehienak ere(muxiko,xoxoaina(I),xoxoaina(II)eta batzuegandako xoriaina dena, Billiarrua, xoriaina(Xoxua so)eta batzuegandako biligarroaine edo biligarroaren

itzulia), zazpi yautsi, zazpi jautsi zaharra,mandozarraina, Ardoaina,añar aundia, Añartxumia, xerri-begi, xerri-begi zaharra,billantzikoren lehen segida edo billantziko txiki izenarekin ezagutzen dena (nº1)eta billantzikoaren bertze segida batekin edo zahar-dantza izenarekin ezagutzen dena (nº2)baita billantzikoaren zati batzuk ere*

*transcrito directamente a
fasci de Peletera, txistulari
de Sinesa*

MUXIKO

572

Enrique Jorda. — Nota preliminar a un manuscrito...

Joxe aunitz maite zuen olazaranek eta horra nolako lerroak eskeintzen dizkion Joxeri (portada ere)1936 ko hilabeteko txistulari aldizkarian